

Circulus vitiosus – avagy magára találhat-e szellem a Duna-tájon?

Az oly sokáig agyonhallgatott, elfelejtett Jászi Oszkár a 70-es évek végén egyszeriben népszerű lett. E népszerűség nem kizárólag a polgári radikalizmust a nagyközönség elé vivő történészek /Horváth Zoltán, Litván György, Szűcs László/ állhatatosságának az eredménye. Manapság Jászi eszméiben több értékrendszer keresi identitását, a közép-európai paranoid jelenségek magyarázatát és a belőle való kibontakozási lehetőséget. Eszmei kapaszkodót talált benne a magyar nacionalizmusnak az a modernizált változata, mely az integer Magyarország megmentésének felelevenített esélyét Jászi 1918-as föderációs tervével támasztja alá. Méltán méríthet a Jászi-örökségből az a gondolkodó is, aki a magyarság sorskérdéseinek megoldási lehetőségeit a szomszédos népek sorsának alakulásától elválaszthatatlannak ítéli meg. Pelfedezhető még egy látens szemlélet is, amely azért vonzódik Jászi Duna-táj koncepciójához, hogy egy magyar kulturmisszió hitével kárpótolja magát a magyarság súlyvesztéséért.

Hanák Péter esszéje az általunk másodikként említett szellemi hagyományhoz kapcsolható. Írásommal a könyv ezen irányultságára, valamint az ebből származó dilemmákra szeretném felhívni a figyelmet. Az olvasó ne várja, hogy az esszé pótolja a hiányzó Jászi-életrajzot, hiszen vizsgálódása céljának az író eleve határt szabott. Az írás közép-pontjában Jászi eszmeisége áll. A háttér – Jászi személyére és a hosszú korszakra vonatkozó adalékok – csak néhol tűnik elő, amennyire Hanák a megértéshez elengedhetetlenek tartja.

A műben mindvégig ott vibrál az ellentmondás, ami az író és az olvasót nem hagyja nyugodni: a Duna-táj – Jászi által felvázolt – lehetséges jövője és a megvalósult "barbár" világ között. Ez a távolság teszi kétségessé az utókor számára Jászi eszméinek alkalmazhatóságát a valóság át-

[†]Hanák Péter: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Bp. 1985.

alakítására. Hanáknak föl kellett tárnia az említett ellentmondás összetevőit, hogy Jászit mint a tágabb haza, azaz a Duna-táj önpusztító tendenciáinak egyik legkövetkezetesebb ellenfeleként állíthassa elének. A fiatal ideológust, aki pályája kezdetén még Magyarország integritásának híve volt, s akit később az elmérgesedő nemzetiségi probléma új gyógymódjának, a "kossuthi alternatívának" újrafelfedezése emelt kortársai fölé. Fölvázolta a dunai népek minimális programját, "melynek reális kereteit és tartalmát az érintettek konfliktusos, de egymáshoz közelítő kompromisszumai formáltak volna..."

Hanák tanulmányából szemléletesen kirajzolódik, hogy Jászi képes volt a következetes szellemi önkontrollra, a többszöri szellemi megújulásra. Felismerte a korszak fő tendenciáját, a soknemzetiségű dinasztikus birodalmak felbomlását és a nemzeti államok alakulásának szükségszerűségét anélkül, hogy feladta volna legfőbb ideáját, a dunai népek testvéri egyesülését. Belátta, hogy a XX. században a nemzeteket összefogó célok kitűzésekor a nemzetit, mint legfőbb kötődési formát, nem lehet megkerülni. A világháború utáni elképzeléseiben - amikor tényként ismerte el Magyarország szétesését - a duna-táji patriotizmus eszméjének keretében igyekezett harmóniát teremteni a tény és az idea között: a gazdasági-kulturális egységen belül biztosítani kell az érintett népek területi és állami integritását, szuverenitását, valamint az adott területen élő nemzeti kisebbség széleskörű autonómiáját. E program megvalósításának előfeltételeit az egyes országok demokratizálódásában, és a más népekkel szembeni hegemon törekvésekről való lemondásban látta. Jászi szellemi hagyatékából a fenti gondolatok a legfontosabbak Hanák számára. "...a duna-táji együttműködés csakis a szuverén nemzetek megegyezése révén, az erős nemzettudatok és a regionális közösségtudatok valószínű összeegyeztetésén keresztül valósulhat meg." /A dinasztikus nemzetekfelettség kora lejárt, a proletár internacionalizmus eszméje pedig még túl éteri./

Jászi azonban a nemzetfejlődés alaptendenciájának felismeréséből tévesen következtetett a nemzeteket összefogó új alakulat közeli megvalósulására. A pozitívizmus racionális módszerének használata - a "tisztá ész logikája" - a társadalmi fejlődés mélyebb mozgásainak észrevételét nem tette lehetővé, és abszolutizálta a tudományos elméletalkotás gyakorlatba való átültetésének lehetőségét. "...nem számolt sem a magyar tömegek, a magyar értelmiség tudatzavarával, a megsebzett érzelmek, indulatok reakciójával, sem a szomszéd népek vezető rétegeinek győztes nacionalizmussal. Nem számolt azzal, hogy az egyik felet sem a tisztá ész parancsai vezérlik...", feltételezte, hogy "szoros, egyértelmű korreláció áll fenn a szociális reform és a demokráciával való azonosulás között. A gyakorlat ezzel szemben azt bizonyította, hogy a népet, a kelet-európai néptömegeket, ha egyáltalán mozditani lehetett, szociális reformok követelésével a szociális változások ügyének lehetett megnyerni, a hozzá kapcsolt politikai demokrácia legfeljebb csak az öntudatos munkások szívéig volt. A demokratikus reform ellenében viszont mindigis mozgósítani lehetett a nép vallásos érzületét s a nacionalizmust..." E régióban tehát a demokratikus és a nemzeti útja keresztezte egymást.

Jászit a történelem mélyáramlataiban rejtőzködő folyamatok csapták be, amelyeknek a titkaira a kortársak leggyakrabban csak felszínre bukkanásuk után döbbennek rá, keserűen tapasztalván eszméik és az őket szorongató világ ellentmondását. A Duna-táj piszkos mélyfolyamának felülke-rekedésével - a "valósággal" - Jászi soha nem tudott megbékülni. Ragaszkodott utópiájához. Miért is tételeznénk fel - szegezi nekünk a kérdést Hanák -, hogy az ész és a morál demokratái egyszeriben irracionális alapon kezdenek el politizálni? "Nem kézenfekvőbb-e hogy ez a látszólagos naivitás és a hazafiatlanság egy nagyon is átgondolt és átélt új eszmerendszer, újfajta hazafiság megnyilvánulása?" E kérdésfeltevés, amely az író színvallása, fordulópont az esszé menetében. Hanák azonosul főszereplőjének eszményeivel, annak ellenére, hogy az elmúlt negyedszázad eseményei nem támasztják azokat alá. Így tolódik el Jászi nézeteinek bí-

rálata a megtörtént, a valóság bírálatává. Ezáltal a szerző igenlően válaszol arra a kérdésre, amely a történelem etikai oldaláról való megközelítését célozza. Markáns kifejezője annak a gondolkodói típusnak, amely fellázad a tények uralma ellen.

Napjaink magyar történetírásában egyre népszerűbb az az aramlat, amely a társadalom történetét a civilizációban vagy Európában betöltött szerepe és lehetőségei alapján a hasonló fejlődésű országok régiójában írja le. Ha e koncepciótól nem is, de szélsőségeseitől idegen a történelemben rejlő alternatívák elfogadása. Kitessekelik így a történettudomány területéről a gondolkodó egyén jövőt formáló szerepének esélyeit. A történelmet szükségyszerű, már-már elrendeltetésyszerű láncolatként rajzolják eléink, ami másképpen nem is történhetett volna meg. Szándékuk ellenére megkérdőjelezzik a társadalomkritika értelmét, nemzeti önismeretünk sine qua non-ját. E történetfelfogás sugallja a fatalista világszemléletet, a szabadság elhárítását és az apologetika önlefedgyverző eszméit, melyek a konzervatív erők pozícióját erősítik.

Ezzel a szemlélettel szemben Hanák azt vallja, hogy a történész nem állíthatja a megvalósultról és a biztosan megvalósíthatóról, hogy ez az út volt/lehet az egyetlen járható. "A ma esélytelen, irreális lehetőség is a történelem alternatívái közé tartozik."

Hanáknak feltehetőleg nem állt szándékában egy új "lehetőség" részletes kidolgozása. Nem bocsátkozik jóslatgatásba, ideák gyártásába. Kénytelen mégis néhány megállapítást tenni, amit fontosnak tart egy új duna-táji alternatívához. A demokratikus politikai berendezkedés önmagában még nem végleges gyógy mód, hiszen a nacionalizmusokat nem tudta kiküszöbölni. Ebből táplálkozik az a következtetés, miszerint a Duna-táj nacionalizmusait könnyebben tünteti el az erős eszközöket monopolizáló, "felülről irányított, kiegyenlítő hatalom". /Jészi szavaival: egy "felvilágosult cárizmus"./ A demokrácia

említett "gyengesége" egy másik, erősödő tendenciát is táplál, mely szerint "a nemzetek fennmaradása, erősítése a fő cél, a forma és az eszköz mellékes".

A szerző itt olyan szociálpszichológiai tényre hívja fel az olvasó figyelmét, mellyel szemben a humanisztikus teóriák rációja ezidáig tehetetlennek bizonyult. Az e tájékon élő népek tudatában a szomorú történelmi tapasztalatok szívós maradványaként ott izzik a kölcsönös gyűlölet, egymást saját létük veszélyeztetőjeként tartják számon. /Századunk állami szintre emelt nacionalizmusának korszakában e tudat következményei valóban konkrét veszélyt jelentenek./ A veszélyeztetettség hite megteremti önmaga számára a valódi veszélyt, és ez így gyűrűzik nemzedékről nemzedékre. /Közeli példája ennek a csalóközi magyarok reagálása 1968. augusztus 21-re. Örömmel fogadták az "ötök" bevonuló katonai egységeit, mert számukra Csehszlovákia demokratizálása a szlovák nacionalizmus szabadjára engedését is jelentette./ Elmét emésztő dilemma: Közép-Kelet-Európa demokratizálódása sok kis "Ulster" felszínre bukkanását is magával hozhatja.

A félelem reális és jogos, azonban a fentebb említett két alternatíva - amint azt Hanák megállapítja - semmiképpen nem gyógymód. A népek részérdekeit mellőző totalitarizmus /amely gyakran csak jól álcázott nacionalizmus/, vagy egyik nemzet megkérdőjelezhetetlen felsőbbbsége elmérgesíti, fekélyessé teszi e térség öröklött sebeit. Hanák a "nacionalista kultusszal" szembeállítja "a szomszédokat megbecsülő ellenkultúrát". "Ehhez olyan demokratikus állampolgári nevelés bevezetésére, befogadására van szükség, amelyben a nemzeti érdek és érték rangjára emelkedik a dunai sorsközösség tudata, s a dunai patriotizmus eszmei kincstárába szervesen beépülnek a nemzeti kultúrák értékei." De éppen Hanáknak, a Duna-táj antinómiái élesszemű diagnosztájának - a történésznek - kell tudnia, hogy az igazi cél belátható időn belüli realizálódására a valóság kevés esélyt rejteget. Hanák Péternek nincsenek illúziói, a valóság reális megismerése azon-

ban nem nélkülözheti a kritikus szemléletet, átalakítása pedig az emberközpontú ráció által felvázolt koncepciókat. A kritikáról való lemondás egyben lemondás a jövő átalakításának lehetőségéről, világunk humanizálásáról. Ha ez bekövetkezik, a kör bezárul és a circulus vitiosus bénító képlete feloldhatatlan lesz.

Bellavics István

megjelenés előtt áll az Actas című történettudományi kiadvány első száma. A folyóirat a JATE Bölcsészkarán jelenik meg, szerkesztői Kozma László, Greksza Attila, Bellavics István és Király Mándor.

1985 szeptemberében jelent meg Káry János és Király Mándor tizenöt lapos, közös versfüzete, a KARANCSSZIV-SZONETT. "Célunk, hogy a KARANCSSZIV-SZONETT-ben olyan költői műveket mutassunk be olvasóinknak, amelyek az eddig többnyire impresszióan alapuló és pillanatnyi hatásra törekvő kísérleti költészetet a gondolatli líra irányába fejlesztik tovább. A KARANCSSZIV-SZONETT nem folyóirat jellegű kiadvány. Itt egy-egy szerző munkáit alaposan, szinte kötetyszerűen mutatjuk be. A szerkesztési munkákat a továbbiakban a szerzőkkel közösen kívánjuk végezni!!"